

1821. Η Επανάσταση, το έθνος, το κράτος

Η Επανάσταση του 1821, όπως άλλωστε κάθε επανάσταση, αποτέλεσε μια άμεση παρέμβαση πλατιών λαϊκών μαζών στο ιστορικό γίνεσθαι.

Η εθνική ιδέα, ο εθνικισμός, αποτέλεσε καθοδηγητική αρχή της Επανάστασης, έχοντας ως άλλη όψη του τον δημοκρατισμό-συνταγματισμό. Οι διαδικασίες οικονομικής και πολιτικής ενοποίησης πληθυσμών και περιοχών που προκάλεσε η ανάπτυξη την καπιταλιστικών σχέσεων και των αντίστοιχων εμπορικών δικτύων αποτέλεσε την προϋπόθεση για την κυριαρχία των ιδεών του εθνικισμού και του Διαφωτισμού.

Ζητούμενο ήταν η «αναβίωση της σκλαβωμένης Ελλάδας» σε ένα νέο «φωτισμένο» κράτος, δηλαδή ένα μοντέρνο συνταγματικό-δημοκρατικό κράτος, επομένως ένα κράτος αστικό. Η απόφαση της 1^{ης} Εθνοσυνέλευσης διατυπώνει τα παραπάνω με εναργή τρόπο:

«Απόγονοι του σοφού και φιλανθρώπου Έθνους των Ελλήνων, σύγχρονοι των νυν πεφωτισμένων και ευνομούμενων λαών της Ευρώπης, και θεαταί των καλών, τα οποία ούτοι υπό την αδιάρρηκτον των νόμων Αιγίδα απολαμβάνουσι, ήτο αδύνατον πλέον να υποφέρωμεν μέχρι αναλγησίας και ευηθείας την σκληράν του Οθωμανικού κράτους μάστιγα, ήτις τέσσαρας περίπου αιώνας επάταξε τας κεφαλάς ημών, και αντί του λόγου την θέλησιν ως νόμον γνωρίζουσα, διώκει και διέταττε τα πάντα δεσποτικώς και αυτογνώμως» (*Απόφασις της εν Επιδαύρω Α' Εθνικής των Ελλήνων Συνελεύσεως*, εν Επιδαύρω, την ΙΕ' Ιανουαρίου Α' της Ανεξαρτησίας, ακιβ' [15/1/1822]).

Από την πρώτη στιγμή της έκρηξής της, η Ελληνική Επανάσταση διακήρυξε τον ριζοσπαστικό διαφωτιστικό-αστικό χαρακτήρα της. Και από την πρώτη στιγμή συγκρότησε αντίστοιχους αστικούς-αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, στην προοπτική ίδρυσης ενός (καπιταλιστικού) συνταγματικού κράτους.

Όμως αν ήταν λίγο πολύ σαφής ο χαρακτήρας του καθεστώτος το οποίο επιδίωκε να δημιουργήσει η Επανάσταση, και το οποίο άλλωστε πράγματι δημιούργησε στις περιοχές όπου επικράτησε την περίοδο 1821-1827, δεν ήταν το ίδιο σαφή τα όρια του «ελληνικού έθνους», το οποίο οι επαναστάτες επιδίωκαν να «απελευθερώσουν».

Ας ανατρέξουμε σύντομα σε κάποια γεγονότα. Την Επανάσταση σχεδίασε η μυστική-συνωμοτική «Φιλική Εταιρεία». Μάλιστα, ο ίδιος ο αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας, Αλέξανδρος Υψηλάντης κήρυξε την Ελληνική Επανάσταση στις 24 Φεβρουαρίου 1821 στην ημιαυτόνομη από την Υψηλή Πύλη Ηγεμονία της Μολδαβίας, δηλαδή στη σημερινή Ρουμανία. Σχεδόν αμέσως, η Επανάσταση επεκτάθηκε στη γειτονική Ηγεμονία της Βλαχίας (επίσης στη σημερινή Ρουμανία).

Η επίσημη «εθνική» εξιστόρηση της Επανάστασης, που εξαίρει πάντα τη συμβολή της Φιλικής Εταιρείας στην προετοιμασία και κήρυξη της Επανάστασης, παρακάμπει, συνήθως με μια σύντομη αναφορά, τα γεγονότα στη Μολδαβία και Βλαχία κατά την περίοδο Φεβρουαρίου-Σεπτεμβρίου 1821.

Μάλιστα ήδη πριν το τέλος της δεύτερης δεκαετίας ύπαρξής του, το ελληνικό κράτος, με Διάταγμα που υπέγραψαν στις 15 Μαρτίου 1838 ο βασιλεύς Όθων και ο υπουργός («Γραμματεὺς της Επικρατείας») επί των Εκκλησιαστικῶν Γ. Γλαράκης, αποφάσισε ότι η Επανάσταση κηρύχθηκε στη μονή της Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων στις 25 Μαρτίου 1821 (ημέρα εορτασμού του «Ευαγγελισμού της Θεοτόκου» από την Ορθόδοξη Εκκλησία).

Ο μύθος της Αγίας Λαύρας, τον οποίο συντηρεί ευλαβικά το ελληνικό κράτος μέχρι σήμερα με τους ετήσιους εορτασμούς για το Εικοσιένα, δεν αποσκοπεί μόνο στη συμβολική σύνδεση «ελληνισμού και ορθοδοξίας»: ταυτόχρονα λειτουργεί ως μηχανισμός αιχμαλώτισης της Επανάστασης εντός του κράτους, και αποκρύβει ένα ερώτημα που βρίσκεται, εντούτοις, μπροστά στα μάτια μας: *γιατί η Ελληνική Επανάσταση ξεκίνησε στη Ρουμανία;*

Το ερώτημα αυτό γίνεται ακόμα σαφέστερο αν λάβουμε υπόψη μας με κάποια λεπτομέρεια τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στις Ηγεμονίες. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα: σε μία από τις τρεις Προκηρύξεις που εξέδωσε στο Ιάσιο της Μολδαβίας ο Αλέξανδρος Υψηλάντης στις 24 Φεβρουαρίου 1821, η οποία τιτλοφορείται «Άνδρες Γραικοί, όσοι ευρίσκεσθε εις Μολδαβίαν και Βλαχίαν!», δηλώνεται: «Ο Μωρέας, η Ήπειρος, η Θεσσαλία, η Σερβία, η Βουλγαρία, τα Νησιά του Αρχιπελάγους, εν ενί λόγω η Ελλάς άπασα έπιασε τα όπλα, δια να αποτίναξη τον βαρύν ζυγόν των Βαρβάρων».

Αρκετοί Έλληνες ιστορικοί έχουν αμφισβητήσει τον μύθο της «Αγίας Λαύρας». Εντούτοις, ενώ η «Αγία Λαύρα» και η 25η Μαρτίου μπορεί να είναι θέματα αμφισβήτησης, η σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία, σχεδόν ομόφωνα, απέχει από

κάθε προσπάθεια να διεισδύσει στο αίνιγμα που προαναφέραμε, το γεγονός ότι η *Ελληνική Επανάσταση* ξεκίνησε στη σημερινή *Ρουμανία*.

Αυτό το χάσμα στην εθνική αφήγηση (και το κενό μνήμης) είναι σύμπτωμα μιας αφωνίας απέναντι στα ασαφή όρια του «έθνους» την εποχή της Επανάστασης. Διότι από την αρχή του 19^{ου} αιώνα, οι εκφραστές του ελληνικού Διαφωτισμού και ταυτόχρονα πρόγονοι του ελληνικού εθνικισμού, πίστευαν ότι η ελληνικότητα ταυτίζεται με την Ορθοδοξία, καθώς το εκκολαπτόμενο ελληνικό έθνος ήταν τότε το πρώτο που αναδύθηκε στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας. Και η αντίληψη αυτή διατηρήθηκε μέχρι τουλάχιστον τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όταν άρχισαν να σχηματίζονται οι άλλοι βαλκανικοί εθνικισμοί, που διεκδικούσαν επίσης ένα ανεξάρτητο εθνικό κράτος, διαφορετικό από το ελληνικό (το βουλγαρικό, το σερβικό, το αλβανικό ...).

Στην αντίληψη που θεωρούσε Έλληνες όλους τους ορθόδοξους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βρίσκονται άλλωστε και οι ρίζες της «Μεγάλης Ιδέας», της επεκτατικής πολιτικής του ελληνικού κράτους κατά τον πρώτο αιώνα ύπαρξής του. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση του Ιωάννη Κωλέττη, στην ομιλία του κατά την *Εθνοσυνέλευση της Τρίτης Σεπτεμβρίου* (3/11/1843-18/3/1844). Ο Κωλέττης, αφού διαπιστώνει «πόσον εμακρύνθημεν της μεγάλης εκείνης της πατρίδος ιδέας, την οποίαν εις αυτό του Ρήγα το τραγούδι είδομεν κατά πρώτον εκπεφρασμένην», σημειώνει:

«ημείς, οίτινες φέροντες εις την μία χείρα την σημαίαν της θρησκείας, και εις την άλλην την της ελευθερίας εκοπιάσαμεν επί πολυετίαν διά την απελευθέρωσιν όλων εν γένει των ορθοδόξων χριστιανών».

Η διατύπωση αυτή του Κωλέττη δεν κόμιζε κάτι νέο για την εποχή ή την Εθνική Συνέλευση. Στην ίδια Εθνοσυνέλευση είχαν προηγηθεί, άλλωστε, παρόμοιες διατυπώσεις από άλλους ομιλητές.

Εντούτοις, παρά την πεποίθηση των επαναστατών, δεν επιθυμούσαν όλοι εν γένει οι ορθόδοξοι χριστιανοί να «απελευθερωθούν». Σίγουρα όχι ο Κωνσταντίνος Μουσούρος, Οθωμανός πρέσβης στην Αθήνα, που μια αντιπαράθεσή του με τον βασιλέα Όθωνα οδήγησε σε προσωρινή διακοπή των ελληνοοθωμανικών διπλωματικών σχέσεων το 1846. Ούτε ο ιερομόναχος Γεράσιμος Παπαδόπουλος, που σε φυλλάδιο που εξέδωσε το 1836 εξηγούσε ότι οι «λεγόμενοι Έλληνες» «εκ του

Διαβόλου εκινήθησαν και εκινούντο εις τοιαύτην φρικτήν, και αφρονεστάτην μεγάλην επανάστασιν». Ούτε ο φιλικός Σάββας Καμινάρης Φωκιανός, ο οποίος όταν διαπίστωσε την υπεροχή του οθωμανικού στρατεύματος πριν από τη μάχη στο Δραγατσάνι, όπου και αποδεκατίστηκε ο Ιερός Λόχος, προσχώρησε στους Οθωμανούς με το στράτευμά του, και πολέμησε μαζί τον οθωμανικό στρατό εναντίον του Αλέξανδρου Υψηλάντη.

Η Επανάσταση λοιπόν, αλλά και η κοινωνία των ορθόδοξων χριστιανών της εποχής ήταν γεμάτη αντιφάσεις. Μέσα από τις αντιφάσεις αυτές, που εκδηλώθηκαν ακόμα και με τους δύο εμφυλίους πολέμους της περιόδου 1823-24, αλλά και τον τρίτο εμφύλιο το 1831 στον οποίο καταλύθηκε το δικτατορικό καθεστώς του Καποδίστρια – για τον οποίο ο Κοραΐς σημείωσε ότι «η πρέπουσα ποινή εις τον Καποδίστριαν δεν ήτο ο φόνος, αλλ' η έξωσις από την Ελλάδα, συνοδευόμενη από πολλές ευχάς να ζήση και να μακροζωήση δια να βλέπη την οποίαν κατά πάντας τρόπους εσπούδασε να εμποδίση μέλλουσαν της Ελλάδος ευδαιμονίαν» – μετασχηματίστηκαν συνειδήσεις, αλλά και μορφοποιήθηκε τελικά (το 1844) το καθεστώς της συνταγματικής μοναρχίας. Ένα καθεστώς ιδιαίτερα «προχωρημένο» για τα δεδομένα της εποχής.

Διότι η Επανάσταση κατάφερε να «παρασύρει» στους στόχους της το «παραδοσιακό» στοιχείο της προηγούμενης οθωμανικής πραγματικότητας. Για να καταφέρει να εξαλείψει τον τοπικισμό των πρώην κοτζαμπάσηδων, ανέχθηκε τη λαφυραγωγία και το πλιάτσικο. Και τη συνέδεσε με την εγγενή τάση κάθε νέου έθνους, για εξάλειψη του «Άλλου», αυτού που δεν μπορεί να ενταχθεί στο έθνος και πρέπει αποβληθεί από την εθνική επικράτεια και την εθνική μνήμη, από τη νέα «ομογενή» κοινωνία που απαιτεί το «εθνικό ιστορικό πεπρωμένο».

Με την κατάληψη της Τριπολιτσάς σφαγιάστηκαν όλοι οι μη χριστιανοί, Μωαμεθανοί και Εβραίοι, άνδρες, γυναίκες και παιδιά αδιακρίτως. Τις σφαγές στην κατελιημμένη Τριπολιτσά περιγράφει ο Κολοκοτρώνης ως εξής:

«Το ασκέρι οπού ήτον μέσα, το Ελληνικό, έκοβε και εσκοτώνε από Παρασκευή έως Κυριακή, γυναίκαις, παιδιά και άντραις 32,000' μια ώρα ολόγυρα της Τριπολιτζάς. [...] Το άλογό μου από τα τείχη έως τα σαράγια δεν επάτησε γη».

Η περίπτωση της Τριπολιτσάς μπορεί να είναι η πλέον αιματηρή, αλλά δεν είναι η μόνη. Σχεδόν σε κάθε κατάληψη πόλης ή αιχμαλωσία πλοίου, η τύχη των

Οθωμανών ήταν κοινή: σφαγή όλων αδιακρίτως, ανδρών, γυναικών, παιδιών. Όπως επισήμανε ο Νίκος Πουλαντζάς αναφορικά με το *εθνικό* καπιταλιστικό κράτος:

«Το καπιταλιστικό κράτος θέτει τα σύνορα συγκροτώντας αυτό που είναι μέσα, τον λαό-έθνος, διότι ομογενοποιεί το πριν και το μετά αυτού του περιφράγματος. [...] Οι γενοκτονίες είναι απεκβολές αυτών που γίνονται ξένα σώματα μέσα στο εθνικό έδαφος και στην εθνική ιστορία, αποκλεισμοί έξω από τον χώρο και έξω από τον χρόνο» (*Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, 1982, σ. 164).

Η Επανάσταση πολιτικοποίησε τις λαϊκές μάζες, ενίσχυσε τη διαπραγματευτική τους θέση απέναντι στους (πρώην) άρχοντες και τους έδωσε «εξουσία» πάνω στη ζωή και τους όρους ύπαρξης των «εχθρών» και των «ξένων»: «Τούρκος μη μείνει στο Μοριά μηδέ στον κόσμο όλο», σύμφωνα με το δημοτικό τραγούδι της εποχής!

Γιάννης Μηλιός, ομότιμος καθηγητής ΕΜΠ, συγγραφέας του βιβλίου:
1821. Ιχνηλατώντας το Έθνος, το Κράτος και τη Μεγάλη Ιδέα